

A szocialista tömb és a II. Vatikáni Zsinat

Fejérdy András

Talán nem túlzás azt állítani, hogy a II. Vatikáni Zsinat a katolikus egyház modern kori történetének legjelentősebb eseménye. Ez a nagy horderejű egyházi gyűlés ugyanis nem csak a katolikus egyház belső életére gyakorolt maradandó hatást. A XXIII. János pápa által elindított *aggiornamento* révén új alapokra helyezte a katolikus egyháznak a modern világhoz való viszonyulását is: a zsinat szellemében az egyház már nem védekező „ostromlott városként”¹ állt szemben a világgal, hanem párbeszédre törekedett vele.

A legfőbb ideológiai ellenfél magatartásában bekövetkező változás komoly kihívás elé állította a kommunista egyházpolitika vezetőit, hiszen a Szentszék korábbi elzárkózó magatartását a kapcsolatok keresése váltotta fel. Sőt, XXIII. János pápa kompromisszumokra is hajlandónak mutatkozott annak érdekében, hogy biztosítsa a szocialista rendszerű országok püspökeinek zsinati részvételét.

A zsinattal kapcsolatos irányelvek kidolgozására, a zsinat eredményeinek és a hozzá kapcsolódó szentszéki politikai irányváltásnak értékelésére a szocialista tömb egyházpolitikai vezetőinek rendszeres nemzetközi értekezletein került sor.² Jóllehet e találkozók magyarországi levéltárakban eddig fellelhető anyaga nem teljes, további magyar egyházpolitikai források, a döntéshozók számára információt szolgáltató állambiztonsági szervek dokumentumai,³ valamint a nemzetközi szakirodalom eredményeinek segítségével mégis megkísérelhető a szocialista tömb zsinatra adott reakciójának felvázolása.

- 1 Ezzel a metaforával jellemezte Yves Congar a zsinat előtti egyházat. Idézi: ZIZOLA, Giancarlo: Giovanni XXIII. 9. p.
- 2 A zsinat időszakában az egyházügyi hivatalok következő értekezleteiről rendelkezünk dokumentumokkal: Karlovy Vary, 1961. május 17–20.; Budapest, 1962. április 25–28.; Jilovist, 1963. február 27–28.; Budapest, 1963. május 28–30.; Berlin, 1964. május 25–30. (*Állami egyházügyi hivatalok nemzetközi értekezletei 1957–1964*. Magyar Országos Levéltár [a továbbiakban: MOL] XIX–A–21–e 19. d.) Budapest, 1967. június 26–28.; Varsó, 1967. szeptember 25–30. (*Állami egyházügyi hivatalok nemzetközi értekezletei II. 1967–1974*. MOL XIX–A–21–e 20. d.)
- 3 A leglényegesebbek a szocialista állambiztonsági szervek nemzetközi értekezletei: Varsó, 1962. július 5–7. (*A baráti államok állambiztonsági szerveinek a vatikáni zsinattal kapcsolatos varsói értekezletéről jelentés*. Budapest, 1962. július 11. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára [a továbbiakban: ÁBTL] 3.1.5. O–14963/2. 230–237.); Budapest, 1963. július 26–28. (*Feljegyzés a szocialista állambiztonsági szervek budapesti tanácskozásáról*. Budapest, 1963. július 29. ÁBTL 3.1.5. O–14963/5. 181–185.) Jozef Hal'ko tesz még említést egy 1967. július 24–27. között Budapesten tartott értekezletről, amelyen a zsinat tapasztalatait értékelték. Ennek a találkozóznak anyagára azonban ez idáig a hazai levéltárakban nem akadtunk rá. HAL'KO, Jozef: A magyar és csehszlovák titkosszolgálat együttműködése a II. Vatikáni Zsinat „operatív feldolgozásában”. 81. p. Ezenkívül számos dokumentum bizonyítja az egyes szocialista országok állambiztonsági szervei közötti kétoldalú információcserét és együttműködést. Például már az 1962. július 5–7. közötti értekezleten megállapodás született a lengyelek és magyarok között a zsinatra vonatkozó információk eredeti nyelven való cseréjéről és kölcsönös ellenőrzéséről. A csehszlovákokkal ugyanakkor protestáns vonalon, különösen az Egyházak Világtanácsa (EVT) területén született hasonló megállapodás. *A baráti*

A zsinaton való részvétel kérdése

Elutasító álláspont

A szocialista tömb részéről a zsinat meghirdetésére adott első reakció a részvétel lehetőségének maximális elutasítása volt. Nem egészen egy hónappal a zsinat meghirdetését követően, a szovjet egyházpolitika vezetői – Puzin, a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő egyházügyi Tanács vezetője és Karpov, a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Orosz Pravoszláv Egyházügyi tanács vezetője – a zsinat ökumenikus törekvéseiben⁴ egy vatikáni vezetésű antikommunista keresztény egységfront létrehozásának szándékát vélték felfedezni. Mivel tehát a keresztények egységének felvetését a kommunizmus elleni támadásként értékelték, a zsinattal kapcsolatos fő feladatot a Szentszék ökumenikus terveinek megakadályozásában jelölték meg, amit felekezeti béke-világtalálkozók szervezésével, a szocialista tömb nem katolikus keresztény egyházainak és felekezeteinek az Egyházak Világtanácsába (EVT) való beléptetésével valamint egy pánortodox (ellen)zsinat két éven belüli összehívásával kívántak elérni.⁵

A Puzin és Karpov előterjesztése nyomán kialakított szovjet álláspont szocialista tömbön belüli uralkodóvá válásához mindenesetre bizonyos időre volt szükség. A zsinaton való részvétel elutasítása kérdésében úgy tűnik megvolt az egyetértés, az ökumenikus vonalon foganatosítandó lépéseket illetően azonban eltértek az álláspontok. Az egyházügyi hivatalok 1960. évi berlini értekezletén a csehszlovák és német egyházpolitikai vezetők a szovjet javaslattal szemben úgy foglaltak állást, hogy a szocialista államok tagsággal rendelkező egyházai és felekezetei is fokozatosan lépjenek ki az Egyházak Világtanácsából.

Államok állambiztonsági szerveinek a vatikáni zsinattal kapcsolatos varsói értekezletéről jelentés. Budapest, 1962. július 11. ÁBTL 3.1.5. O–14963/2. 234–237.

- 4 Amikor XXIII. János pápa 1959. január 25-én, a falakon kívüli Szent Pál-bazilikához kapcsolódó monostorban először szólt az összehívandó új zsinatról, a beszédben nem tett említést a zsinat ökumenikus céljáról. (Acta Apostolicae Sedis [a továbbiakban: AAS].) A *L'Osservatore Romano*nak pápa megnyilatkozását közlő másnapi száma azonban már arról is tájékoztatott, hogy a zsinat egyik fontos feladata a pápa szándéka szerint a keresztények egységének megteremtése.
- 5 Puzin és Karpov 1959. február 19-én a SZKP Központi Bizottsága számára írt előterjesztését ismerteti: ROCCUCCI, Adriano: Russian Observers at Vatican II. 51–52. p. Az első Prágai Keresztyén Béke-Világggyűlés politikai előkészítésére a Karlovy Varyban tartott értekezleten, az EVT-be való belépésre 1961 tavaszán, a szocialista egyházügyi hivatalok Karlovy Varyban tartott tanácskozását követően, az első pápánortodox kongresszus megrendezésére pedig 1961 tavaszán, Rhodosz szigetén került sor. *Jelentés a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai bizottságának a szocialista országok állami egyházügyi hivatalainak Karlovy Varyban tartott értekezletéről.* 1961. június 2. MOL XIX–A–21–e–0014–6/1961. és Storia del concilio Vaticano II. Volume 1. 347. p.

A fenti elutasító álláspont mellett felmerült ugyanakkor egy olyan nézet is, amely nem zárta ki eleve a készülő egyetemes zsinaton való részvétel lehetőségét. Nyikolaj metropolita 1959. március 13-án arról tájékoztatta Karpovot, hogy jóllehet egyházi szempontból – a keresztények egységének tárgyalására – lehetetlen az orosz pravoszláv egyház részvétele a zsinaton, politikai szempontból azonban – tehát ha a zsinat a béke problémáját is napirendre tűzi, amelyért az ortodox egyház is harcol, és amely megfelel a szovjet politikai érdekeknek – érdemes a kérdést megfontolni. Ebből a felvetésből ekkor mindenesetre nem lett semmi, mert Karpovot hamarosan Vlagyimir A. Kurojedov váltotta fel a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Orosz Pravoszláv Egyházügyi Tanács élén, aki a moszkvai patriarkátus Vatikán-ellenes külpolitikai aktivitása mellett állt ki. Az 1961-ben a pravoszláv egyház külügyi tanácsa élén Nyikolajt váltó Nyikodim archimandrita ennek megfelelően már egyházi vonalon is határozottan a zsinaton való részvétellel szemben foglalt állást, és élesen kritizálta a Vatikánnak a Prágai Keresztyén Békekonferencia ellen folytatott „agresszív” politikáját. ROCCUCCI, Adriano: Russian Observers at Vatican II. 54–55. p.

Az EVT határozottabb Vatikán-ellenes fellépése érdekében a szervezetbe való belépést szorgalmazó szovjet álláspont csak a következő, 1961. május 17–20. között Karlovy Varyban tartott nemzetközi értekezleten kerekedett felül.⁶

A részvétel engedélyezése

A szocialista tömb zsinattal kapcsolatos álláspontjának megváltozására 1962 tavaszán került sor. Kiderült ugyanis, hogy egyrészt az elutasításra építő stratégia a moszkvai patriarkátus teljes nemzetközi elszigetelődésével fenyeget,⁷ másrészt pedig a katolikus egyház sem lesz képes a zsinat alkalmával „az összes keresztény ideológiai egységfrontját”⁸ megvalósítani, hanem az egyház belső problémáinak megoldására fog összpontosítani. E szerint az új helyzetértékelés szerint – bár a Vatikán-ellenes „békeharc” két egyházi világ-szervezetben való összehangolása továbbra is fontos feladat maradt – a szocialista egyházpolitika immár abban volt érdekelt, hogy a kor kihívásaira válaszolni hivatott zsinat alkalmával az egyházi vezetés „haladó” irányzata kerekedjen felül, amelytől a kommunista államokkal szemben kompromisszumkész, rugalmasabb politika volt remélhető.⁹ Ennek az irányzatnak támogatására – és a közvetlen kapcsolatfelvétel és informálódás reményében – immár elfogadhatónak látszott a szocialista blokk katolikus püspökeinek zsinaton való részvétele. Ezt az elvi engedélyt azonban csak abban az esetben tekintették megvalósíthatónak, ha valamilyen módon sikerül garanciát kapni arra, hogy a zsinat nem hoz határozatot a kommunizmus elítéléséről.

A zsinaton való részvétel elvi lehetőségét megteremtő új álláspont nyomán az egyes államok egyházpolitikai vezetői sorra meghozták az országuk sajátosságainak megfelelő gyakorlati döntést. A csaknem teljesen katolikus Lengyelország – ahol az egyház társadalmi beágyazottságánál fogva a szocialista tömb országai között különös erőt képviselt –, valamint a túlnyomórészt protestáns NDK esetében – ahol a katolikus egyház éppen viszonylag kis társadalmi súlyánál fogva nem jelentett komoly veszélyt – már az egyházügyi hivatalok budapesti értekezletén bejelentették, hogy engedélyezik a püspökök zsinaton való részvételét. A többségében ortodox Szovjetunió számára a kulcskérdést nem a

6 *Jelentés a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai bizottságának a szocialista országok állami egyházügyi hivatalainak Karlovy Varyban tartott értekezletéről.* 1961. június 2. MOL XIX-A-21-e-0014-6/1961. A zsinaton való részvételt elutasító álláspont indoklását a moszkvai patriarkátus lapjában *Non possumus* címmel megjelent cikk fejtette ki. V. ö.: *Storia del concilio Vaticano II.* Volume 1. 347. p.

7 Az orosz pravoszláv egyház részéről az első ilyen értékelést Nyikodim archimandrita 1962. március 21-én kelt előterjesztése tartalmazta, amely az orosz zsinati megfigyelők küldése mellett érvelt: a távolmaradás nemzetközi téren elszigetelné a moszkvai patriarkátust, megkérdőjelezné az orosz pravoszláv egyháznak a keresztények közeledését szorgalmazó EVT-ben való részvételét, és végső soron Konstantinápoly sikerét eredményezné, amely ezáltal végérvényesen az ortodoxia vezető erejévé válhatna. Nyikodim érvelése, valamint XXIII. János pápának az ankarai internuncius útján folytatott intenzív tapogatózásai nyomán Filippov, a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Orosz Pravoszláv Egyházügyi Tanács igazgatója, végül 1962 májusában hasonló tárgyú javaslatot terjesztett a szovjet egyházpolitikai vezetés elé. ROCCUCCI, Adriano: *Russian Observers at Vatican II.* 58–61. p.

8 A kifejezést használja: *A Vatikán jelenlegi politikai magatartása. A Lengyel Állami Egyházügyi Hivatal beszámolója a szocialista országok egyházügyi hivatalai vezetőinek budapesti értekezletén.* MOL XIX-A-21-e-0028-10/b/1962. 6.

9 Ez a lényege az egyházügyi hivatalok 1962. április 25–28. között Budapesten tartott nemzetközi kialakult új helyzetértékelésnek. *Tájékoztató jelentés a szocialista országok egyházügyi hivatalai vezetőinek Budapesten megtartott értekezletéről.* Budapest, 1962. május 9. MOL XIX-A-21-e-0028-13/1962.

katolikus püspökök zsinati részvételének engedélyezése jelentette,¹⁰ hanem a pravoszláv megfigyelők küldése. Az erre vonatkozó végső döntés azonban csak kevéssel a zsinat megnyitása előtt született meg, miután Tisserant bíboros 1962. szeptember elején – a pápa utasítására – megállapodást kötött Nyikodim archimandritával, hogy a zsinat nem fogja elítélni a kommunizmust, a moszkvai pátriárka ennek fejében pedig ortodox megfigyelők küldésével biztosítja a zsinat ökumenikus jellegét.¹¹

A Szovjetunióhoz hasonlóan a végső döntés Csehszlovákiában és Magyarországon is későn született meg. Bár a két ország vezetői nem zárták ki a részvétel elvi lehetőségét, a döntéshozatal halogatásának elsődleges oka a részvétel külpolitikai előnyeinek és belpolitikai veszélyeinek mérlegelése volt. Ehhez járult az a szándék, hogy a végleges döntés minél későbbi nyilvánosságra hozatalával nyomást gyakoroljanak a Szentszékre, bizonytalanságban tartsák a kiutazó püspököket és fenntartsák annak lehetőségét, hogy a nemzetközi helyzet kedvezőtlen alakulása esetén megváltoztathassák álláspontjukat.¹² Miután a Szentszék ismételt tapogatózásai 1962 nyarának közepére világossá tették,¹³ hogy a pápa

- 10 A XXIII. János megbízásából Rizskov ankarai szovjet követen keresztül tájékozódó Lardone internuncius már 1962. április 11-én arról tájékoztatta Cicognani államtitkárt, hogy engedélyezni fogják a Szovjetunió katolikus püspökeinek zsinaton való részvételét. Az orosz levéltárak tanúsága szerint ellenben Rizskov szovjet követ nem kapott erre vonatkozó tájékoztatást feletteseitől. A feltehetően kétértelmű választ a szentszéki remények alapján valószínűleg Lardone értelmezte a ténylegesnél pozitívabban. Végül egy katolikus püspök sem volt jelen a zsinat első ülészakán, mert Moszkva csak Petras Mazelis tseliai-i püspöknek engedélyezte az utazást, aki azonban korára és egészségi állapotára való tekintettel otthon maradt. KRAS-SIKOV, Anatolij: *The Second Vatican Council*. 323. p.
- 11 TÖRÖK József: A Vatikán keleti politikája és a vértanú bíboros. 25–27. p. A Tisserant–Nyikodim megállapodás konkrét tartalma vitatott. V. ö.: TURBANTI, Giovanni: *Il problema del comunismo al Concilio Vaticano II*. 157–160. p.
- 12 A magyar álláspontnak kezdettől fogva fontos eleme volt ez a halogató taktika. Már az első zsinati részvételtől szóló előterjesztésben a későbbi nyilvánosságra hozatal mellett érveltek. (*Javaslat a Politikai Bizottságnak a magyar katolikus egyház képviselőinek részvételéről a II. Vatikáni Zsinaton*. Budapest, 1962. június 7. MOL 288. f. 5. cs. 267. ö. e. 174–176. p.) Később szeptember 15-ét tartották a nyilvánosságra hozatal legkorábbi kívánatos időpontjának. (*Feljegyzés Kállai Gyula elvtárs részére*. Budapest, 1962. augusztus 1. MOL XIX–A–21–d–0022–10/1962.) Hasonló halogató taktikáról számol be Csehszlovákia esetében HAL'KO, Jozef: *I comunisti slovacchi e il concilio Vaticano II*. 167–169. p.
- 13 Már Miklós Imre 1962. január 17–19. között a Csehszlovák Állami Egyházügyi Hivatallal folytatott pozsonyi tárgyalásai során megállapították a felek, hogy a Vatikán mindent megtesz, hogy a kelet-európai püspökök részvételét biztosítsa. (*Jelentés a csehszlovák és a magyar egyházügyi hivatalok képviselői között Bratislavában folytatott megbeszélésről*. MOL XIX–A–21–d–0019–3/1962.) Magyarország esetében ilyenek voltak mindenekelőtt Lardone ankarai internuncius tájékoztatói kísérletei, április 30-án, május 25-én és június 6-án, valamint egy hasonló félhivatalos szentszéki érdeklődés a római magyar követségen június 25-én. (*Javaslat a Politikai Bizottságnak a Mindszenty-ügyben*. Budapest, 1962. augusztus 4. MOL 288. f. 5. cs. 274. ö. e. 91–96.) Miután nem sikerült választ kapni, vajon kiengedik-e a magyar püspököket a zsinatra, – jöllehet a zsinat Központi Előkészítő Bizottsága valószínűtlennek tartotta a magyar, csehszlovák és balti püspökök részvételét (*Az Ökumenikus Zsinat. A lengyel állambiztonsági szervek információs anyaga*. 1962. június. ÁBTL 3.1.5. O–14963/2. 213.) – több fázisban mégis elküldték a zsinati meghívókat Magyarországra. Elsőként, mintegy próbaképpen május végén egyedül Hamvas Endre csanádi püspöknek, a Magyar Katolikus Püspöki Kar elnökének küldtek meghívót. (Hamvas nem postázott levele Prantner Józsefnek, Szeged, 1962. május 24. MOL XIX–A–21–a–V–37–9–1962., illetve *A Vatikán politikája és az Egyetemes Zsinat. Tájékoztató jelentés*. Budapest, 1962. június 28. MOL XIX–A–21–d–0022–7/1962. 8–9.) Június elején ezt követte a 8 funkcióban lévő püspöknek küldött meghívás. Augusztus végén pedig az összes magyar püspöknek – köztük az akadályozottaknak is – elküldték a zsinati meghívókat. (*A magyar rk. egyház püspökeihez érkezett zsinati meghívók ügyében jelentés*. Budapest, 1962. augusztus 19. ÁBTL 3.1.5. O–14963/2. 251.) Csehszlovákia esetében a Szentszék nem Lardone ankarai internunciuson, hanem a prágai

számára milyen fontos a két ország püspökeinek részvétele, a csehszlovák és magyar egyházpolitikai vezetők – részben összehangolva lépéseiket¹⁴ – a részvétel engedélyezése fejében megkísérelték a lehető legtöbb engedményt elérni a Szentszéktől. Nem csupán arra kértek garanciát, hogy a zsinaton nem fogják támadni a szocialista rendszert, hanem arra is kísérletet tettek, hogy a Szentszék ismerje el a kormányzat jogát a zsinati delegációk összetételének meghatározására.¹⁵ A határozottabb követelést a csehszlovákok fogalmazták meg, amikor egyenesen azt kívánták, hogy a Szentszék a zsinati meghívókat ne személyeknek, hanem az egyházmegyéknek címezze.¹⁶ Ezt az ultimátumot – amellyel a csehszlovákok az egyházmegyék jelentős részét ténylegesen irányító, kormány iránt lojális káptalani helynökök részvételi lehetőségét akarták biztosítani¹⁷ – a Szentszék természetesen nem fogadhatta el. Az egyházpolitikai *status quo* elismerését jelentő követelést figyelmen kívül hagyva végül csak a 15 felszentelt püspök részére küldtek névre szóló meghívót.¹⁸ A magyarok a csehszlovák állásponttal összhangban augusztus végén szintén tettek egy sikertelen kísérletet annak érdekében, hogy a nem püspöki rangú egyházmegyei vezetők zsinati meghívását elérjék.¹⁹ A magyar hatóságok végül úgy tudták Brezanóczy Pál egri apostoli kormányzó egyházpolitikai szempontból feltétlenül szükségesnek ítélt zsinati részvételét biztosítani, hogy az egyházi törvénykönyv 224. kánonja alapján mint a beteg győri püspök

olasz követen keresztül próbált a zsinaton való részvétellel kapcsolatos hivatalos álláspontról tájékozódni. A prágai olasz követ, a kereszténydemokrata Enrico Aillaud, előbb június közepén kereste fel a Václav David csehszlovák külügyminisztert, és katolikus magánszemélyként javasolta, hogy engedélyezzék a püspökök utazását. A Csehszlovák feltételeket tartalmazó választ augusztus elején tudatta a csehszlovák külügyminiszter Aillauddal. (*Feljegyzés Kállai Gyula elvtárs részére a II. Vatikáni Zsinaton való részvétellel kapcsolatos csehszlovák álláspontról*. Budapest, 1962. augusztus 16. MOL XIX-A-21-d-0022-13/1962.) Nem kizárt, hogy Enrico Aillaud kezdeményezéséről a csehszlovák vezetés már előre tudott, hiszen az olasz diplomata 1961-től kapcsolatban állt a csehszlovák állambiztonsági szervekkel. *Rapporto Impediano numero 21*. <http://www.linearossage.it/018%20-50.htm>

- 14 A rendszeres egyeztetésről számos forrás tanúskodik. A zsinat szempontjából legjelentősebb Karl Hruza 1962. augusztus 14–15-i budapesti látogatása, valamint a szeptember 24–26. közötti prágai megbeszélések. V. ö.: *Feljegyzés Kállai Gyula elvtárs részére a II. Vatikáni Zsinaton való részvétellel kapcsolatos csehszlovák álláspontról*. Budapest, 1962. augusztus 16. MOL XIX-A-21-d-0022-13/1962. és *Feljegyzés a Csehszlovák Egyháziügyi Hivatalban történt látogatásról*. MOL XIX-A-21-d-0014/1962.
- 15 Erről a két feltételről Pisek már július 13-án tájékoztatta Puja Frigyes külügyminiszter-helyettestet. *A csehszlovák kormány hivatalos állásfoglalása a püspökök zsinatra történő kiutazásával kapcsolatban*. *Feljegyzés*. Budapest, 1962. július 14. MOL XIX-J-1-j-Olaszország-4/a-006467/1962.
- 16 *Feljegyzés Kállai Gyula elvtárs részére a II. Vatikáni Zsinaton való részvétellel kapcsolatos csehszlovák álláspontról*. Budapest, 1962. augusztus 16. MOL XIX-A-21-d-0022-13/1962.
- 17 Hruza tájékoztatása szerint ekkor a 13 Csehszlovák egyházmegye közül mindössze három élén állt felszentelt püspök. *Feljegyzés Kállai Gyula elvtárs részére a II. Vatikáni Zsinaton való részvétellel kapcsolatos csehszlovák álláspontról*. Budapest, 1962. augusztus 16. MOL XIX-A-21-d-0022-13/1962.
- 18 *Javaslat a Politikai Bizottságnak magyar katolikus egyházi vezetőknek a II. Vatikáni Zsinaton való részvételére*. 1962. augusztus 28. MOL 288. f. 5. cs. 277. ö. e. 63–66.
- 19 Úgy tűnik Karl Hruza augusztus 14–15. közötti budapesti látogatása után merült fel, hogy Hamvas Endre csanádi püspökkel levelet írassanak a Szentszékhez, melyben az apostoli adminisztrátorok zsinati meghívását is kéri. A csanádi püspök Testa kardinálisnak augusztus 24-én e tárgyban írt levelét végül azonban az állambiztonsági szervek nem engedték elküldeni, mert a Mester István római ügyvivőhöz címzett kísérőlevélben Hamvas nyilvánvalóvá tette, hogy a levelet az Állami Egyháziügyi Hivatal sugalmazta, ami elől nem térhetett ki. Hamvas levele Testa kardinálisnak és Mester Istvánnak: ÁBTL 3.1.5. O-14963/2. 173–174. Hamvas Testa kardinálishoz írt levelének fogalmazványa megtalálható továbbá: MOL XIX-A-21-a-V-37-17/1962. Az állambiztonsági szervek határozata: ÁBTL 3.1.5. O-14963/2. 252.

képviselője vált a magyar zsinati küldöttség tagjává.²⁰ Hasonlóképpen a csehszlovák hatóságok is jónak látták egy korlátozott létszámú, állami érdekeknek megfelelő küldöttség összeállítását.²¹ A zsinat első ülészakán így végül – a Szentszék meglepetésére és örömére – a szocialista tömb csaknem minden országból részt vehetett egy korlátozott létszámú delegáció.²²

Feladatok a zsinat időszakában

A zsinati delegációk részvételének engedélyezése mellett három fő érvet hoztak fel. Az állam iránt lojális egyházi vezetők részvétele egyrészt közvetlen információszerzési lehetőséget biztosíthatott nemcsak a zsinat munkájáról, hanem a római kúrián belüli erőviszonyokról és a Szentszék politikájának várható alakulásáról is. A nagy nemzetközi egyházi eseményen való részvétel másrészt a szocialista tömb államainak presztízsnövekedésével kecsegtethetett, de legalábbis elkerülhetővé tette a külpolitikai elszigetelődést. Harmadrészt – és ez volt a legfontosabb – a Szentszék garanciái csökkenteni látszottak annak kockázatát, hogy a kommunizmus ünneplésével „provokálják” a szocialista tömböt és az onnan érkezett delegációkat.

-
- 20 Papp Kálmán győri püspök megbízólevele 1962. szeptember 15-én kelt. Papp Kálmán győri püspök megbízólevele: MOL XIX–A–21–a–V–37–10–1962. Az Állami Egyházügyi Hivatal valójában azt akarta elérni, hogy Brezanóczy Pál egri apostoli kormányzó a győri ordinárius teljes jogú helyettese legyen. Erre azonban a hivatkozott 244. kánon nem ad lehetőséget: az egyházi törvény szerint a képviselő csak a nyilvános üléseken vehet részt és nem rendelkezik szavazati joggal, csupán a zsinat dokumentumainak aláírására jogosult. – Codex Iuris Canonici Pii X. Pontificis maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus. Romae, 1917, 48. p.
- 21 A zsinat első ülészakán Csehszlovákiából végül 3 püspök vehetett részt. Eduard Nécsey nyitrai püspök, Ambróz Lazík nagyszombati püspök és František Tomašek olmützi segédpüspök. Az állam által el nem ismert Tomašek kiengedése magát az érintettet is meglepte. RICCARDI, Andrea: Il Vaticano e Mosca. 237. p. Ezt a csehszlovák gesztust a magyar ÁEH később úgy értékelte, hogy ez bátoríthatta fel a Szentszékét arra, hogy meghívót küldjön Belon és Winkler József kinevezett, de állami hozzájárulás híján fel nem szentelt püspököknek is. *Feljegyzés a Csehszlovák Egyházügyi Hivatalban történt látogatásról*. Budapest, 1962. október 4. MOL XIX–A–21–e–0014–1/1962. A püspökök mellett Robert Pobožný rozsnyói püspök ügyvivőjeként utazott Eduard Oliva litomericei káptalani helynök is. A magyar Brezanóczy Pál egri apostoli kormányzóhoz hasonlóan valószínűleg őt is a 224-es kánon alapján bízta meg – állami buzdításra – ügyvivői teendőkkel Pobožný püspök. V. ö.: HAL’KO, Jozef: I comunisti slovacchi e il concilio Vaticano II. 168–169. p.
- 22 A három csehszlovák és a két magyar püspök mellett végül Lengyelországból 25 (KŁOCZOWSKI, Jerzy: Les évêques polonais et le Concile Vatican II. 167. p.), az NDK-ból 4 püspök (J. PILVOUSEK: Kirche und Diaspora. Die Katholische Kirche in der DDR und das Zweite Vatikanische Konzil. 158–161. p.) vehetett részt az első ülészakon. A jugoszláv kormány valamennyi püspöknek és segédpüspöknek engedélyezte a zsinatra való kiutazást. (*A szocialista országok püspökeinek a zsinaton való részvételéről és a zsinati előkészületekről tájékoztató jelentés*. Budapest, 1962. szeptember 29. ÁBTL 3.1.5. O–14963/2. 272–273.) Jóllehet a bulgárok is 2 püspök utazását engedélyezték (*Tájékoztató jelentés*. Budapest, 1962. augusztus 31. ÁBTL O–14963/2. 253.) úgy tűnik, hogy Kurtev exarcha a Keleti Kongregáció tanácsára – amely attól tartott, hogy nem engedik vissza az országba – végül nem vett részt az első ülészakon. Romániából és Albániából ezzel szemben senkit nem engedtek ki. A. RICCARDI: Il Vaticano e Mosca. 237. p.

A kommunizmus elítélésének kérdése

A zsinat előkészítésének időszakában tett szentszéki ígérek, sőt XXIII. János zsinatot megnyitó beszédében kifejezett szándéka ellenére²³ a szocialista tömb és a kommunizmus ismételt támadásoknak volt kitéve a zsinat időszakában is. A zsinati aulában a „konzervatív-integrista” szárny képviselte erőteljesen a kommunizmus, vagy tágabb értelemben véve a marxizmus elítélésének szükségességét.²⁴ A zsinati atyák konzervatív szárnya mellett az egyes szocialista országok egyházi emigrációi voltak a szocialista tömb ellen támadások fő kezdeményezői. A vatikáni hivatalokban fontos pozíciókat betöltő emigráns papok ugyanis, akik a második világháború után fontos tanácsadói szerepet töltek be a Szentszék „keleti politikájának” alakításában,²⁵ kommunistaellenes közhangulat keltésére²⁶ és a szocialista tömbből érkező delegációk befolyásolására és elszigetelésére törekedtek.²⁷

A szocializmus elleni támadások kivédésére az egyházpolitikai vezetésben „teljes egyetértés jött létre abban, hogy katolikus vonalon nemzetközi téren a feladat a szélső-jobboldali körök visszaszorításának segítése és a politikailag pozitív erők támogatása.”²⁸ A feladat végrehajtásában fontos szerepet jutott a zsinati delegációknak. A küldöttségek erre nemcsak általános egyházpolitikai eligazítást kaptak,²⁹ hanem a delegációk ügynök tagjain keresztül részletes operatív úton is igyekeztek biztosítani a feladat sikerét.³⁰

- 23 A zsinatot megnyitó beszédében XXIII. János pápa hangsúlyozta, hogy a zsinat nem a tévedések elítélését tekinti feladatának: az egyház inkább „irgalommal, mint szigorral” kívánja orvosolni a világ bajait, inkább „tanításának erejével” kívánja a problémák elé menni, mint „elítéléssel.” AAS 54 (1962) 778.
- 24 A kérdésben végül egy olyan kompromisszumos megoldás született, amely az ateizmus tévedését általánosságban tárgyaló fejezetbe fűzte be a kommunizmust elítélő korábbi pápai megnyilatkozásokra való hivatkozást. A kommunizmus kérdésének zsinati történetét, a körülötte zajló vitákat részletesen ismerteti: TURBANTI, Giovanni: Il problema del comunismo al Concilio Vaticano II. 147–187. p. Jóllehet a kommunizmus elítélése körüli legélesebb viták a zsinat utolsó ülészakájában zajlottak, míg az egyházügyi hivatalok korábbi nemzetközi értekezletein külön foglalkoznak a kérdéssel, a zsinat befejezését követő szocialista egyházpolitikai értékelésekben nem érintik a negyedik ülészak heves vitáit, csupán az olyan megfogalmazások utalnak a vita elfogadható megoldására, hogy a „modernisták” és „integristák” harcából – VI. Pál pápa hatására – a végül a „modernisták” kerültek ki győztesen. V. ö.: *II. Vatikáni Zsinat. Tájékoztató tervezete a külképviseleteknek a zsinatról.* Nagy László. Budapest, 1966. december 28. MOL XIX-A-21-a-V-37-4-1966.
- 25 Az 1962. január 6–7. között a jezsuiták római központjában a „csend egyházának” helyzetéről tartott konferencia résztvevői például jelentős részben a szentszéki szolgálatban álló emigráns papokból kerültek ki. *Tájékoztató jelentés.* Budapest, 1962. január 31. Értekezlet a jezsuita rend központjában. ÁBTL 3.1.5. O-14963/1. 361–362.
- 26 Ilyen volt például a zsinat első ülészakájának idejére szervezett római kiállítás a „csend egyházáról”, melyről számos feljegyzés található az állambiztonsági szervek iratai között. A legrészletesebb beszámoló: *A „néma egyház” elnevezésű kiállítás. A lengyel állambiztonsági szervek információs anyaga.* 1963. március. ÁBTL 3.1.5. O-14963/3-a. 266–292.
- 27 Pl.: *A csehszlovák állambiztonsági szervektől kapott információ.* Márkus Sándor r. alezredes III/4 osztályvezető Eperjesi III/III Csoportfőnökség vezetőjének. Budapest, 1963. március 20. ÁBTL 3.1.5. O-14963/3-a. 306–307.
- 28 *Jelentés a szocialista országok egyházügyi hivatalvezetőinek tanácskozásáról.* Budapest, 1964. június 6. MOL XIX-A-21-e-0015-1/a/1964. 4.
- 29 A magyar egyházpolitikai eligazítás tartalmáról képet kaphatunk a következő dokumentumból: *Feljegyzés a II. Vatikáni Zsinaton résztvevő magyar egyházi vezetőkkel folytatandó előkészítő beszélgetéshez.* Budapest, 1962. szeptember 17. MOL XIX-A-21-d-0022-20-1962.
- 30 A II. Vatikáni Zsinat fontosságára való tekintettel a szocialista országok állambiztonsági szervei nemzetközi találkozóiokon tárgyalták meg a legfontosabb operatív feladatokat. Jóllehet a magyar fél már az 1962. július 5–7. között Budapesten tartott értekezletre olyan előterjesztéssel készült, mely a zsinat operatív nyo-

A „szélsőjobbaldali körök visszaszorítása” lényegében a papi emigrációk elszigetelését és a vatikáni döntéshozatal folyamataiból történő kikapcsolását jelentette. A zsinati küldöttségek feladata ezen a területen egyrészt az emigrációs papság operatív feldolgozásához szükséges információk megszerzése volt,³¹ másrészt pedig a Szentszék közvetlen – a szocialista állam érdekeinek megfelelő – tájékoztatása a helyi egyházak helyzetéről.³²

A „zsinat politikailag pozitív erőinek támogatása” ezzel párhuzamosan a szocialista országok érdekeinek megfelelő – túlnyomórészt az ún. „haladó” irányzathoz kapcsolódó – kezdeményezések, javaslatok és határozatok támogatását jelentette. A lojális püspökök „pozitív tanításainak” köszönhetően ezen a téren elért eredmények nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a mindig csak egy-egy ülészakra adott részvételi engedélyt a későbbiekben ismét megadták az – arra érdemes – egyházi vezetőknek.³³

mon követésére egy központi – lengyel vagy orosz vezetés alatt álló – irányító szerv létrehozását javasolta, a magyarok végül nem vetették fel ötletüket a plénumon, mert úgy érzékelték, hogy a többi társszerv részéről nem merült fel az ilyen fokú együttműködés igénye. (*Az 1962. július 5–7. között Varsóban megrendezendő tárgyalással kapcsolatos operatív javaslat*. Budapest, 1962. június 28. ÁBTL 3.1.5. O–14963/1. 450–453., valamint *A baráti államok állambiztonsági szerveinek a vatikáni zsinattal kapcsolatos varsói értekezletéről jelentés*. Budapest, 1962. július 11. ÁBTL 3.1.5. O–14963/2. 230–237.) Az első ülészak után 1963. július 26–28-án tartott megbeszélésen ismét felmerült, hogy a második ülészak alatt gyorsítsák a kölcsönös információcserét, az értekezleten azonban nem született döntés a kérdésben, csupán abban állapodtak meg, hogy a résztvevők szükség esetén két vagy többoldalú értekezleteket tartanak közös akciók végrehajtása és koordinálása céljából. (*Feljegyzés a szocialista állambiztonsági szervek budapesti tanácskozásáról*. Budapest, 1963. július 29. ÁBTL 3.1.5. O–14963/5. 181–185.) Az operatív munka összehangolásának hiánya gyakran vezetett ütközésekhez. A vatikáni vonatkozásban azonos körben mozgó lengyel és magyar hírszerzés esetében például többször előfordult, hogy mindkét állam szervei nagy összegért ugyanazt a hírt vásárolták meg, s ez csak később az információk kicserélésénél derült ki. (*Jelentés egyházi ügyekben Varsóban lefolytatott megbeszélésekről*. Budapest, 1965. szeptember 29. ÁBTL 3.1.5. O–14963/9–a. 383–385.)

- 31 Már a zsinat előtt fontosnak tartották, hogy „a felderítő munka konkrétabbá tétele érdekében a kölcsönös lehetőségek figyelembevételével szükséges a vatikáni, illetve emigráns papi személyek kölcsönös feldolgozásában is megállapodni” és ez a későbbiekben is lényeges cél maradt. (*A II. Vatikáni Zsinattal kapcsolatos feladatok*. Keltezés nélkül. ÁBTL 3.1.5. O–14963/2. 347–349.) Az egyházügyi hivatalok 1964. évi berlini értekezleten például Puzin kiemelte: „Szükségesnek tartjuk azt is, hogy egy sor intézkedést tegyünk a katolikus ukrán és litván emigráció vezetői és a Vatikán más ügynökei leleplezésére.” *VI. Pál pápa politikája*. MOL XIX–A–21–e–0015–1/b/1964. 7.
- 32 A Szentszék irányába adott „pozitív tanítások” egy jelentős példáját láthatjuk az első ülészak idején Hamvas Endre csanádi püspöknek az Államtitkárság részére készített, állami álláspontot képviselő „Quaestio-Mindszentyana” címet viselő beadványában. *A Zsinaton tartózkodó magyar püspökökről tájékoztató jelentés*. Budapest, 1962. november 13. ÁBTL 3.1.5. O–14963/2. 317. A beadvány tartalmát összefoglalja: *Javaslat a Politikai Bizottságnak a Vatikán és a magyar állam közötti néhány kérdés rendezésére*. Budapest, 1963. március 28. Kiadása: ÓLMOSI Zoltán: Mindszenty és a hatalom. 100–102. p.
- 33 Az egyházügyi hivatalok második ülészakot követő berlini értekezletén így számolt be erről például a Verner, a Csehszlovák Iskola- és Kulturálisügyi Minisztérium Egyházügyi Titkársága munkatársa: „Az a véleményünk, hogy a csehszlovák egyházi tisztségviselők részvétele a vatikáni zsinat harmadik ülészakán szükséges és helyes lesz. Úgy véljük, hogy szükséges lesz a továbbiakban is rugalmasan támogatni a Vatikán néhány haladó irányultságú tisztségviselőjének békés lépéseit.” *Az ÁEH-ok 1964. május 25–30. között Berlinben tartott értekezletének német nyelvű jegyzőkönyve*. MOL XIX–A–21–d–0015–1/f–1964. 155. A delegáció állami egyházpolitika szempontjából megfelelő befolyásolása legkevésbé Lengyelország esetében sikerült. Antonio Baraniak poznanai érsek a második ülészakon például ellenséges, antikommunista hozzászólásával tünt ki, és a különösen aktív lengyel delegáció tagjai többször javasolták a zsinati viták során, hogy a szocialista országok keresztényeinek szomorú helyzetét, mártírsorsát vegyék figyelembe. (*A II. Vatikáni Zsinat második ülészakáról összefoglaló jelentés*. Budapest, 1964. február 3. ÁBTL O–14963/7. 205–210.) Hasonlóképpen fontos szerepet játszott a zsinati bizottságokban a kommunizmus elítélése mellett érvelve Karol Józef Wojtyła krakkói érsek – a későbbi II. János Pál pápa – is. TURBANTI, Giovanni: Il problema del comunismo al Concilio Vaticano II. 165–179. p.

Szocialista „országimázs” és külpolitikai kapcsolatépítés

A szocialista tömb országaiból érkező zsinati küldöttségek már megjelenésükkel azt voltak hivatottak bizonyítani, hogy a „csend egyházáról” szóló propagandával ellentétben ezekben az államokban az egyház valóban szabadon működik. Jóllehet ismételt kritika érte a delegációkat, amiért csak lojális személyek voltak tagjai,³⁴ és a Szentszék is szorgalmazta, hogy a későbbi ülészakokon nagyobb számú püspök vehessen részt a zsinaton,³⁵ kétségtelen, hogy a küldöttségek váratlan megjelenése az első ülészakon javított a szocialista tömb államainak megítélésén.³⁶

A delegációknak ezen túl feladata volt a nemzetközi kapcsolatépítés is. Az új kapcsolatok nemcsak új információs forráslehetőséget jelentettek, hanem olyan csatornákat is, amelyeken keresztül világszerte terjeszteni lehetett a zsinati atyák szocialista hazájának jó hírét.³⁷ Csehszlovákia és Magyarország esetében a kapcsolatépítésnek azonban nem csak az „országimázs” javítása volt a célja, hanem – különösen az első ülészak idején – a Szentszékkel való tárgyalások megindítása, amelyet 1963 tavaszától a kibontakozó új „keleti politika” jegyében már a nem a püspökök és a Szentszék képviselői között, hanem az állami egyházpolitika vezetői és a Vatikán diplomatái között folytatódott.³⁸

34 Az magyar papi emigráció vezetői például úgy értékelték, hogy a magyar zsinati delegáció tagjait állami részről eligazították. Kiküldésük központi utasításra történt, ugyanúgy mint a Csehszlovákiából és más „népi demokratikus” országokból érkező püspököké. *A II. Vatikáni Zsinaton résztvevő magyar papi delegáció vezetőivel kapcsolatos javaslat*. Budapest, 1962. november 1. ÁBTL O–14963/2. 306–308.

35 A Szentszék 1962. december 6-án a magyar küldöttségnek átadott szóbeli jegyzékében (*Note verbale*) például külön kérte (d. pont), hogy a későbbi ülészakokon több püspök vehessen részt. A *Note Verbale* magyar fordítása: *Tájékoztató a II. Vatikáni Zsinat első ülészakának főbb tapasztalatairól*. 1962. december 20. MOL XIX–A–21–d–0022–31/1962.

36 Az ÁEH 1963. január 4-i tájékoztatója a zsinat első ülészakának eseményei és a nemzetközi megnyilvánulások alapján megállapította, hogy a szocialista országok, és ezen belül a magyar püspök részvétele helyes volt. Az értékelés szerint a „hidegháborús körök” nem számítottak a szocialista országokból jövő delegációk érkezésére, részvételük „tehát bénítólag hatott a szélsőséges elemekre, különösen az emigráció rágalmaival gátolta azáltal is, hogy a megjelent püspökök láttán bebörtönzésükről, üldöztetésükről szóló valótlanúságaikkal már nem tudtak hatékonyan házalni.” A tájékoztató ezen túl kiemelte, hogy a részvétel emellett a kommunista pártok tekintélyét, növelte a kommunista tömegmozgalom befolyását. *ÁEH 3. számú tájékoztató a II. Vatikáni Egyetemes Zsinat első ülészakának munkájáról – és az ülészak befejezésének 1962. december és 1963. január havi hazai, illetve nemzetközi sajtóviszhangjáról*. Budapest, 1963. január 4. MOL M–KS–288. f. 22. cs. 1963/7. ö. e. 59–80.

37 Ezt a célt szolgálták például Magyarország esetében a minden ülészak alkalmával megrendezett követségi fogadások. A fogadásokra lehetőleg minél több külföldi egyházi személy részvételét igyekeztek biztosítani, mert a résztvevők megjelenésükkel a magyar állam tekintélyét növelték és egyúttal a fennálló *status quo*-t is elfogadták. A magyar követségi fogadások burkolt szándékát az emigráció is érzékelte, és igyekezett megakadályozni a tekintélyes egyházi vezetők részvételét. V. ö.: *Száll római követe Péter külügyminiszterhez. Fogadás a magyar püspöki delegáció tiszteletére*. Róma, 1963. december 5. MOL XIX–A–21–d–004–61–1963 (22. d.) Ugyanezt a célt szolgálta, hogy a magyar delegáció útján igyekeztek minél több „progressz-szív” személyt magyarországi látogatásra meghívni. V. ö. például: *Másolat római követünk Péter elvtárhoz küldött 1963. február 4-én kelt leveléről*. MOL XIX–A–21–d–004–3/d–1963. (22. d.)

38 Már az első ülészakon a magyar zsinati delegáció feladatai között szerepelt, hogy puhatólőzzanak „néhány rendezetlen kérdés” megoldásával kapcsolatban. *A II. Vatikáni Zsinat első részének tapasztalatai. Jelentés*. Budapest, 1963. június 6. ÁBTL O–14963/2. 138–150. A magyar kormánnyal való közvetlen tárgyalásokat mindenesetre a Vatikán kezdeményezte: a Szentszék „sugalmazására” született meg az a levél, amelynek nyomán a Vatikánból a püspökökkel a magyar kormánynak küldött *Note verbale* kilátásba helyezte egy „egyházi férfiú” magyarországi útját. *Észrevételek a II. Vatikáni Zsinat következő /második/ szakaszáig terjedő időpontban esedékes teendőkről*. (Brezanóczy Pál feljegyzése az ÁEH-nak a II. Vatikáni Zsinattal kapcsolatban.) 1963. január 14. MOL XIX–A–21–a–V–37–28/1962.

Közvetlen információszerzés lehetősége

A zsinati delegációk fontos feladata volt végül a közvetlen információszerzés.³⁹ Az alapvetően politikai eseményként felfogott zsinatról elsősorban azok a hírek érdekelték a szocialista tömb egyházpolitikájának vezetőit, amelyek a zsinatnak és a Szentszéknek a kommunizmussal és a szocialista államokkal kapcsolatos álláspontjára, várható politikai irányvonalára vonatkoztak. Ebből a szempontból a római kúriában és a zsinaton jelentkező irányzatok erőviszonyairól, a pápa által követett politikáról, a Keresztény Egység Titkársága vagy az 1964-ben megalapított Nem Keresztények Titkársága tevékenységéről való tájékozódás számított különösen fontosnak, és minden olyan dokumentum vagy információ, ami a zsinat politikai dimenzióját jellemezte.⁴⁰

A zsinat értékelése

A zsinati delegációk tagjaitól és a kiküldött, az államvédelemmel együttműködő ügynököktől szerzett információk alapján a szocialista tömb egyházpolitikai vezetői rendszeres értekezleteiken a másik két nemzetközi egyházi szervezetben tapasztalható folyamatokkal összefüggésben értékelték a zsinatnak és a Szentszék politikájának alakulását. A zsinat végére a vatikáni politikát illetően két irányzat alakult ki.

A „progresszív” és „integrista” szárny összecsapása

Az első időszakban a II. Vatikáni Zsinat eseményeit a „progresszív” és „integrista” szárny összecsapásának kitüntetett alkalmaként értékelték.⁴¹ Ebben az olvasatban XXIII. János pápaságát egy pozitív folyamat kiindulópontjának tekintették. Roncalli fő érdemének az számított, hogy – a szocialista rendszer marandóságát felmérve – a szocialista tömb és a Szentszék közötti viszony rendezésére törekedett, és a harcias kommunista-ellenesség helyett a *status quo* elfogadásával igyekezett az egyház számára minél kedvezőbb kompromisszumot elérni.⁴² A felismert helyzetben az egyház belső megújítását célzó zsinat tevékenysége azután túllépett az egyház keretein, a pápának a béke ügye melletti

39 Bár az információszerzés a zsinati atyák, illetve a küldöttségben helyet kapó ügynökök feladata volt, a zsinat előrehaladtával mind nagyobb szerepet kaptak ebben a szocialista sajtó munkatársai is. Az első ülés-szakot követően a prágai egyházügyi hivatalban egyenesen arról számoltak be, hogy a római követségre kiküldött csehszlovák munkatárs és Oliva helynök nem tudtak lényeges információkat gyűjteni. Ezért a zsinat második szakaszára inkább ügyes újságírók (fényképészek) kiküldését javasolták. *Feljegyzés a Csehszlovák Iskola- és Kulturálisügyi Minisztérium Egyházügyi főosztályának vezetőivel 1963. január 8-án folytatott tárgyalásról*. Budapest, 1963. január 16. MOL XIX-A-21-d-0014-3-1963.

40 Vatikán szocialista országok érdekei ellen irányuló teveire és elképzeléseire vonatkozó anyagok megszerzése kezdettől feladata volt a delegációnak. *II. Vatikáni Zsinat elhárítására operatív terv*. Budapest, 1962. július 27. ÁBTL 3.1.5. O-14963/2. 240–245. Ebben a témakörben a csehszlovákok a zsinat laikus és tájékoztatói bizottságainak munkáját is lényegesnek tartották, mert úgy értékelték, hogy ezekben tárgyalják „a békés együttélés körülményeinek politikai összefüggéseit és módszereit.” *Feljegyzés a Csehszlovák Iskola- és Kulturálisügyi Minisztérium Egyházügyi főosztályának vezetőivel 1963. január 8-án folytatott tárgyalásról*. Budapest, 1963. január 16. MOL XIX-A-21-d-0014-3-1963.

41 *Jelentés a szocialista országok egyházügyi hivatalvezetőinek tanácskozásáról*. Prantner József. Budapest, 1964. június 6. MOL XIX-A-21-e-0015-1/a/1964.

42 *Vatikáni helyzet a két ülészak közötti időben*. (1963 nyara.) ÁBTL 3.1.5. O-14963/5. 127–140.

kiállása pedig már olyan témákat vetett fel, amelyek „nemcsak az egyház érdekeivel, hanem a szocializmus, illetve a kommunizmust építő népek érdekeivel is, legalább részben, szintén egybeesnek”.⁴³

Ebben az értelmezési modellben a „mérsékeltlen haladó” VI. Pál pápaságának értékelése azonban már ambivalensebbnek bizonyult. A „modernista” és „konzervatív” erők közötti egyensúly megteremtésére törekvő új pápa politikai vezetését ingadozónak látták, aki elődje politikájának folytatása mellett bizonyos mértékű jobbratolódást is lehetővé tett.⁴⁴ VI. Pál mindenestre volt annyira józan gondolkodású, hogy a zsinat végén a „modernisták” győzelmét segítette elő, mert felismerte, hogy az „integristák” esetleges győzelme a Szentszék elszigetelődéséhez vezethetett volna, és ezáltal az egyház hosszú távú érdekei szenvedtek volna kárt.⁴⁵

Új stílusú, egységes szentszéki politika

A fenti felfogással szemben a lengyel elemzők kezdettől fogva a kúriában és a zsinaton fellépő két irányzat lényegi azonosságát hangsúlyozták.⁴⁶ Ez az értékelés a zsinat végére odavezetett, hogy szerintük a „progresszív” és „konzervatív” erők között alapvető elvi egység volt, csupán az alkalmazandó módszerek tekintetében fedezhetők fel eltérések. Ebben az olvasatban XXIII. János és VI. Pál pápasága között a diszkontinuitással szemben az alapvető kontinuitást hangsúlyozták: a zsinat meghirdetése és lefolytatása egyetlen átfogó terv részét képezik. Az egyház azáltal, hogy államrendek feletti tényezőként definiálva magát arra törekszik, hogy a kapitalista világtól elszakadjon, valójában egy, a szocialista országok elleni új módszerű offenzívát készít elő. A zsinati *aggiornamento* és a szentszéki politikában észlelhető változás tehát valójában az egyház pozíciójának az új társadalmi és politikai helyzetben, a civilizáció megváltozott formái közötti megszilárdítását szolgálta.⁴⁷

Egyházpolitikai alternatívák

A két értelmezési modell végső értékelésében megegyezett abban, hogy a katolikus egyház a zsinaton keresztülvitt arculatváltás ellenére továbbra is a(z egyik) legveszélyesebb ideológiai ellenfélnek tekintendő. Ezért a zsinat meghirdetésekor Puzin és Karpov

43 *ÁEH 5. számú tájékoztató az általános egyházpolitikai kérdések hazai és nemzetközi sajtóvisszhangjáról.* Budapest, 1963. július 12. MOL M–KS–288. f. 22. cs. 1963/7. ö. e. 164–192. Hasonlóképpen: HAL’KO, Jozef: *I comunisti slovacchi e il concilio Vaticano II.* 172–173. p.

44 „Közös feladatként minden küldöttség fontosnak tartja a Vatikánon belüli irányzatok harcának tanulmányozását és a szükséges módosításokra felkészülést, ha a jobbra tolódás folytatódik.” *Jelentés a szocialista országok egyházügyi hivatalvezetőinek tanácskozásáról.* Prantner József. Budapest, 1964. június 6. MOL XIX–A–21–e–0015–1/a/1964.

45 *II. Vatikáni Zsinat. Tájékoztató tervezete a külképviseleteknek a zsinatról.* Nagy László. Budapest, 1966. december 28. MOL XIX–A–21–a–V–37–4–1966.

46 Értékelésük szerint a „haladó” irányzat részéről a kommunizmus elleni nyílt harc elvetésének fő oka az volt, hogy megkönnyítsék a Vatikán politikai és ideológiai behatolását a szocialista országokba: a békés egymás mellett élésre valójában csak a kommunizmus bukásáig van szerintük szükség. *Az ökumenikus zsinat. A lengyel állambiztonsági szervek információs anyaga.* Varsó, 1962. június 18. ÁBTL 3.1.5. O–14963/2. 176–214.

47 *A Vatikán új politikája. A lengyel elvtársak Vatikánnal kapcsolatos előadása.* MOL XIX–A–21–e–7. tél–0046–5/d/1967.

által javasolt programot, amely a katolikus egyház befolyásának csökkentésére és egy esetleges keresztény egység megakadályozására⁴⁸ a nemzetközi egyházi szervezetekben végrehajtandó feladatokra vonatkozott, továbbra is érvényesnek tekintették.⁴⁹

A szocialista tömb egyházpolitikai vezetői között azonban alapvető nézetkülönbség alakult ki azt illetően, hogy a katolikus egyház vonalán milyen konkrét lépéseket kell tenni. A szentszéki politika lényegi kontinuitását hangsúlyozó vélemény hívei – idetartoztak az értékelést kidolgozó lengyelek mellett a keletnémetek és a szovjetek is – elismerték ugyan a Vatikán politikájában fellelhető pozitív elemeket, de összességében a zsinat folyományaként a Szentszék részéről felkínált diplomáciai tárgyalásokkal és az ideológiai dialógussal kapcsolatban elutasító álláspontra helyezkedtek.⁵⁰

A Szentszékkel az első ülészakóta tárgyalásokat folytató csehszlovákok és magyarok ezzel szemben a Vatikánnal való érintkezésből származó veszélyeket nem tagadva, rámutatott azokra a lehetőségekre is, amelyek – éppen a szentszéki politika irányvonala mögött feltételezett „haladó” és „konzervatív” erők közötti valós különbség alapján – megfelelő körülményekkel és alapos felkészüléssel kihasználhatók, amennyiben a kezdeményezést sem a tárgyalások, sem a dialógus vonalán nem engedik át a Vatikánnak.⁵¹

Összegzés

A szocialista tömb II. Vatikáni Zsinattal kapcsolatos magatartásának vázlatos áttekintése azon túl, hogy adalékokkal szolgál a katolikus egyház modern kori történetének egy fontos eseményéhez, egyúttal arra a gyakran feltett kérdésre is segít válaszolni, hogy mennyiben létezett központilag irányított, összehangolt kommunista egyházpolitika.

48 Hans Seigewasser, a német egyházügyi titkárság vezetője, Baló Istvánnal, az MSZMP KB Agit. Prop. Osztályának vezetőjével egyetértésben a keresztények egysége szempontjából azt tekintette alapkérdésnek, hogy mire kell az egység? A keresztények egysége attól függően támogatható, hogy antikommunista színezetű vagy békéért való egységről van-e szó. *Az állami egyházügyi hivatalok 1964. május 25–30. között Berlinben tartott értekezletének német nyelvű jegyzőkönyve*. MOL XIX–A–21–d–0015–1/f–1964. 168. Mindenesetre a későbbiekben is úgy látták, hogy a zsinat főcélja a kommunizmus elleni egységfront létrehozása volt, amit a szocialista tábor megakadályozni ugyan valószínűleg nem tud, de ellenállást kifejtethet. *Makarcev, a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Egyházügyi Tanács h. elnöke, hozzászólása Alexander Szkarzynszkik a Lengyel Egyházügyi Hivatal igazgatója, „A II. Vatikáni zsinat után kialakult helyzet értékelése, a Vatikán ideológiai és politikai koncepciójával szembeni közös elvi állásfoglalás, sajátos gyakorlati feladatok.” c. előadásához*. MOL XIX–A–21–e–0046–3/1967. 29–30.

49 Az értékelés összességében ezen a területen is a Szentszék kezdeményezésének és offenzívájának veszélyeiről szólt, amellyel szemben a kezdeményezés átvételét, a Prágai Keresztyén Békekonferencia aktivitásának növelését és az Egyházak Világtanácsában az „ellenséges” irányzatok ellensúlyozását valamint a vezető pozíciók megtartását tartották a leglényegesebb feladatoknak. *Jelentés a szocialista országok állami egyházügyi szervei vezetőinek és pártmegbízottainak Varsóban megtartott egyházpolitikai tanácskozásáról*. Budapest, 1967. október 9. MOL XIX–A–21–e–7. tétel–0046–5/g/1967. 2–4.

50 „A szovjet elvtársak úgy értékelték, hogy a Szovjetunióban a dialógus visszalépést jelentene. A lengyel elvtársak véleménye szerint a dialógus a revizionista tendenciák erősödését eredményezi. A német elvtársak az eddigi vitákat rendező Paulus Gesellschaft káros tevékenységét elemezve vontak le általános következtetést a dialógussal szemben.” Uo. 4–6.

51 „A csehszlovák és magyar felszólalás elismerve a veszélyeket, rámutatott azokra a lehetőségekre is, amelyek megfelelő körülményekkel és alapos felkészüléssel kihasználhatók. Hangsúlyoztuk, hogy az osztályharcnak ezen a frontján sem engedhetjük át a kezdeményezést.” Uo.

A zsinat meghirdetésekor szovjet iránymutatás alapján a szocialista tömb államai egységesen utasították el a részvételt. Hasonlóképpen egységes volt az 1962 tavaszán kialakított új álláspont, amely a részvétel engedélyezésének elvi lehetőségét megadta. Az elvi lehetőség gyakorlati megvalósításában – a delegációk összeállításában, a küldöttségek zsinati feladatainak meghatározásában – az egyes országok azonban a helyi sajátosságoknak megfelelően már meglehetősen nagy mozgástérrel rendelkeztek a közösen kitűzött keretek között.

A katolikus egyházzal szembeni célok tekintetében természetesen a zsinat után is megmaradt az alapvető elvi egység, azonban jelentős differenciálódás volt tapasztalható a Szentszék politikájának és a zsinat hatásának megítélésében, ami az egyes államok önálló mozgásterét meghatározó egyházpolitikai keretek közös meghatározását sem tette lehetővé.

Az egyes államoknak követendő egyházpolitikával kapcsolatos álláspontja aszerint alakult, hogy milyen súlyt képviselt a katolikus egyház az adott országban, és ezzel összefüggésben milyen belpolitikai jelentősége vagy éppen kockázata lehetett a Szentszékkel folytatott párbeszédnek és esetleges megegyezésnek.

Úgy tűnik, hogy – az alapvető eltérések ellenére – a helyi sajátosságok közötti hasonlóságok, valamint a Szentszékkel már megkezdett tárgyalások tapasztalatai a zsinat időszakában a csehszlovák és magyar egyházpolitikai vezetőket hasonló egyházpolitikai irányvonal kialakítására készítették. Eredményeink tehát arra utalnak, hogy a jövőben is érdemes a (cseh)szlovák–magyar egyházpolitika kapcsolódási pontjait, különösképpen a Szentszékkel folytatott tárgyalások közötti összefüggéseket, alaposabban megvizsgálni.

Felhasznált irodalom

- HAEKO, Jozef: A magyar és csehszlovák titkosszolgálat együttműködése a II. Vatikáni Zsinat „operatív feldolgozásában”. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 2006/1–2. 81–87. p.
- HAEKO, Jozef: I comunisti slovacchi e il concilio Vaticano II. In: *Annuario Historiae Conciliorum*. Jahrgang 31. Heft 1. (1999). 166–168. p.
- KŁOCZOWSKI, Jerzy: Les évêques polonais et le Concile Vatican II. In: *Le deuxième concile du Vatican (1959–1965). Actes du colloque organisé par l'École française de Rome en collaboration avec l'Université de Lille III, l'Istituto per le scienze religiose de Bologne et le Dipartimento di studi storici del Medioevo e dell'etrà contemporanea de l'Universitř di Roma – La Sapienza*. (Rome 28–30 mai 1986). Rome, 1989, 165–177. p.
- KRASSIKOV, Anatolij: The Second Vatican Council in the Context of Relations between the USSR and the Holy See. In: *Vatican II. in Moscow (1959–1965). Acts of the Colloquium on the History of Vatican II*. Moscow, March 30–April 2, 1995. Leuven, 1997, 313–330. p.
- ÓLMOSI Zoltán: *Mindszenty és a hatalom. Tizenöt év az USA-követségen*. Budapest, 1991.
- PILVOUSEK, J.: Kirche und Diaspora. Die Katholische Kirche in der DDR und das Zweite Vatikanische Konzil. In: *Die deutschsprachigen Länder und das II. Vatikanum*. H. Wolf–C. Arnold (Hrsg.). Paderborn–München–Wien–Zürich–Schöningh, 2000. (Programm und Wirkungsgeschichte des II. Vatikanums. Bd. 4.) 149–167. p.
- RICCARDI, Andrea: *Il Vaticano e Mosca (1940–1990)*. Bari, 1993.
- ROCCUCCI, Adriano: Russian Observers at Vatican II. The „Council for Russian Orthodox Church Affairs” and the Moscow Patriarchate between Anti-religious Policy and International Strategies. In: *Vatican II. in Moscow (1959–1965). Acts of the Colloquium on the History of Vatican II*. Moscow, March 30–April 2, 1995. Leuven, 1997, 45–69. p.
- Storia del concilio Vaticano II diretta da Giuseppe Alberigo. Volume 2. *La formazione della coscienza conciliare. Il primo periodo e la prima intersessione ottobre 1962–settembre 1963*. Bologna, 1996.
- Storia del concilio Vaticano II. diretta da Giuseppe Alberigo. Volume 1. *Il cattolicesimo verso una nuova stagione. L'annuncio e la preparazione gennaio 1959–settembre 1962*. Bologna, 1995.

- TÖRÖK József: A Vatikán keleti politikája és a vértanú bíboros. In: Mindszenty emléknap. Lakitelek Népfőiskola, 1996. október 2. Lakitelek, 1997, 21–32. p.
- TURBANTI, Giovanni: Il problema del comunismo al Concilio Vaticano II. In: Vatican II. in Moscow (1959–1965). Acts of the Colloquium on the History of Vatican II. Moscow, March 30–April 2, 1995. Leuven, 1997, 146–187. p.
- ZIZOLA, Giancarlo: Giovanni XXIII. La fede e la politica. Roma–Bari, 2000.